

MACHIAVELLI

OCH VÅR TID

Av kanslirådet, jur. d:r CURT ROHTLIEB, Djursholm

ZACHRIS Topelius inflikar någonstädes i Fältskärns berättelser ett par reflexioner om, huru missförstådd den florentinska patrioten och historikern Machiavelli blivit av eftervärlden. Dennes av ädel harm burna ironi över samtidens svekfulla furstar hade ju tagits som ett försvar för deras infernaliska metoder. För en moralist och människovän måste florentinarens osentimentala statsuppfattning, framlagd utan försök att beslöja kampen om makt, te sig obegriplig. Men lägger man in en dold ironi däri, förvandlas »Fursten» till en sedelärande fabel.

För vår tid är en sådan tolkning fullständigt överflödig. Cynismen frapperar ej nämnvärt. Temperamentet, alltigenom eld och galla, klarheten och den eleganta stilen charmera och besticka. Den ryktbara läroboken för statsmän har faktiskt utövat stor auktoritet.

Man har kallat Machiavelli för en stor realist, men han är måhända större som logiker. Den, som excellerar i logiska slutledningar, tappar dock gärna bort en bit av verkligheten. Hans dyrkan av makt och framgång väcker i vår tid eko. Här avslöjas maktens hemlighet och de väldiges gåta. Vem vill ej komma i paritet med mänsklighetens störste, när en så bekväm genväg anvisas som i denna lärobok? Också i vår tid strävar den politiska visdomen efter förenkling. Friheten från alla hämningar har under efterkrigstiden blivit ett slags evangelium.

Furstemaktens stärkande var som bekant florentinarens stora mål. Men detta förutsatte ett stort och enigt Italien. Man har därför ansett honom som en förelöpare till det på demokratisk grund enade Italien, som framträtt i vår tid och som visserligen nu vandrar en helt annan väg än det grundaren, Cavour, utstakat. Men Machiavelli var alls icke någon nationalist av modern typ. Folket betydde för honom intet annat än underlaget för furste-

makten. Varken ras, kulturarv, historisk samhörighet eller andra element, som för modern uppfattning konstituera en nation, spelade någon synnerlig roll för honom. Den store härskaren, övermanniskan, var utvecklingens mål. Frigjord från alla moraliska band och alla nyttighetshänsyn skulle han hävda sin egen person, ett absolut självändamål.

Jacob Burckhardt har för denna statsuppfattning präglat uttrycket »staten som konstverk» och menar, att staten tillagts den uppgiften att förhöja härskarens glans, att tjäna som dekoration till härskarmakten eller kanske snarare som härskarens tron.

Allt vad den döende florentinska republikens sakförare har att säga om folket, präglas av samma grundsyn. Staten och fursten identifieras här av en iakttagare som står ovanför vimlet. Endast vimlets ytskikt intresserar denne iakttagare. Processerna på djupet spekulerar han ej över. Fursten måste visserligen se till, att folket kan bli användbart för hans syften, men de krafter, som åstadkomma avverkningens återväxt, intressera honom ej. Förmodligen antog den lärde skribenten, att packet växte och förkovrades enligt någon naturens ordning. Politiken befattade sig med högre ämnen. »En furste bör ej sysselsätta sig med annat, ej tänka på annat, ej vinnlägga sig om annat än kriget, dess lagar och väsende», lyder hans råd.

När han det oakttat huvudsakligen vänder blicken till »statskonsten», d. v. s. det diplomatiska spelet, betraktar han detta som krigets första fas. Hade han kunnat känna till Clausewitz och dennes sats att kriget är politikens redskap, hade han nog vänt om denna sats. Redan hans första jämbördiga kritiker — som statsman och realist onekligen mer än jämbördig —, Fredrik II, anmärkte på denna trånga och pedantiska uppfattning. Machiavelli »gör här sin furste till en Don Quichote», anmärker den preussiske furstesonen sarkastiskt och blottar obarmhärtigt ytligheten hos detta slags visdom. Denna furstegestalt, tillägger Fredrik II, har lika litet att göra med verkligheten som Homerus' stridande gudar.

Fredrik II:s huvudanmärkning var emellertid, att Machiavelli tog furstemakten för given i stället för att undersöka dess ursprung. Detta skrevs senast 1740, då kontraktsteorin — staten grundad på ett kontrakt med undersåtarna — ännu ej med Rousseau som härold gjort sitt segertåg. Den kunglige kritikerns anmärkningar träffa en sårbar punkt, men hans egen framställ-

ning av furstemaktens ursprung ur en viljeakt av undersåtarna föra ej problemet synnerligen mycket längre.

Undersåtarna få ej bli lika ohederliga som fursten själv, annars slår »Furstens» system slint. Den store logikern tycks här glömma logiken i exemplets makt. Att behandla undersåtarna efter konstens regler blir emellertid det stora problemet. »Varje vis furste har sört för att att de stora ej bragts till förtvivlan och att småfolket kunnat leva nöjt och belåtet.» Så pass långt i hänsyn vill Machiavelli att fursten skall sträcka sig. »Fursten skall behandla de stora med aktning och icke göra sig hatad av folket.» Vad folket begär är för den italienska statsfilosofen blott att få leva i fred och slippa förtryck. Politiska rättigheter för massan voro icke något aktuellt. Mot de stora och mäktiga måste fursten visserligen anlägga en förekommande hållning. Dessa måste göras beroende, men i övrigt skonas.

Därav följer emellertid, att fursten ej kan påräkna någon aktiv hjälp eller över huvud vänta något initiativ från folket — annat än uppror. Lydnad var det högsta som kunde komma i fråga. Nationella tänkesätt hos massan föresvävade aldrig den tänkare, som av sentida landsmän hyllats såsom en nationell föregångsman. Några i folkets egenart grundade statsbildande krafter kände han ej. I Sverige genomförde samtidigt med Machiavelli en statsman med långt mindre teoretiskt skarpsinne landets enande på nationell grund. Men dennes maning löd: varer svenske, och han förstod, att en stor statsman måste vara sina landsmäns fader och väcka deras nationella instinkter.

I de många italienska samhällena var detta en absurd tanke. Där berodde allt på furstens väpnade makt. Men legotrupper dugde ej. De och deras kondottierer hade längesedan låtit de kommersiella synpunkterna ersätta de militära. Hären måste bestå av undersåtar, bundna vid landets gränser. Det absoluta beroendet av fursten var förutsättningen för pålitlig slagkraft. Alltså medborgarhärar utan medborgaranda. Machiavelli söker med exempel från skilda tider visa, att legohärar äro underlägsna medborgarhärar. Men vari styrkan hos exempelvis Roms bondehärar bestod, observerar han ej. Själva samhällena intressera honom ej, icke ens hans eget. Statens grund och väsen har aldrig bekymrat den frejdade statsfilosofen.

I den populära uppfattningen står Machiavelli främst såsom bärare av sveket såsom medel. Detta är dock ej något för honom

väsentligt eller egendomligt. Men att hans mål var övermänskligt, har på något sätt råkat i glömska av en generation, som i honom velat se en realpolitiker. Hos furstens tjänare fordrar han oinskränkt hängivenhet. Men då hos fursten själv ej förutsättes annat än oinskränkt egoism, vad skall borga för tjänarens trohet? Det viktigaste medlet var att hålla tjänaren i sådana villkor, att denne måste veta, »att furstens fall skulle bli hans eget», och åt denna konst ägnas åtskilliga betraktelser, som vunno samtidens beundran. Konsten att länka undersåtarnas intresse vid furstens är i själva verket kvintessensen av Machiavellis statsmannavisdom. Även när han behandlar det »borgerliga principatet», som förutsätter att fursten vunnit sitt välde utan brott och med landsmännens goda vilja, ser han nyckeln därtill i »en av lyckan gynnad slughet». Det fall, att härskarmakten skulle tjäna det allmänna bästa, faller honom ej in.

Machiavelli har nu mer än någonsin blivit statsmännens favorit. Detta är begripligt i diktaturländerna, där man söker bemantla ledarnas egennyttan med nationella talesätt, med allt tvivelaktigare framgång. Han manar visserligen till kamp mot de utländska barbarer, som förtryckte Italien, men även därvidlag är det blott furstens intresse han har för ögonen. Den patriotiska propagandan i Italien har förgäves sökt omkostymera honom. Och vem känner ej igen de patriotiska maningarna till kamp mot bolsjevism, antisemitism eller andra ideella mål, som kastas åt sidan så fort härskarens personliga fördel kräver?

Av en statsman begär man tydligen på många håll, där man vill vara realist, ej annat än de konster och knep, vari den italienska politiken onekligen excellerade. Verksamhetsfältet var ju då ojämeförlikt trängre än i världspolitikens tidsålder. Mästerskapet låg mera inom räckhåll. Men hur blev resultatet av tidens intensiva tävlan i politisk realism? I århundraden förödde de politiska konstmakarna varandra utan bestående resultat.

Först när andra samhällsbegrepp slagit igenom — upplysningstidens jämte historiens bittra lärdomar —, kunde för Italiens del varaktiga resultat uppnås. Samhället måste få tid att växa från roten.

Hela Machiavellis politiska skola såg i massan blott ett livlöst material, aldrig en levande kraftkälla. Vår tids diktatorer veta bättre. Att gruppera samhällsatomerna i ett enhetligt kraftfält har för dem givit oanade resultat. Men den politiska atomfysiken

var i själva verket vida äldre än renässansfurstarna, ehuru den först i vår tid utvecklats till vetenskap. Även samtiden kände mera därav än den lärde florentinaren.

Någon gång i sin av historiska exempel späckade framställning berör den frejdade statsfilosofen något, som han kallar »tidsandans krav». Skulle han verkligen kanske ha sinne för de imponerabilia, som väga tyngst i samhällena, men som onekligen äro svåra att passa in i hans stringenta språk? I vår kulna nord satt ju samtidigt en grubblare, sin furstes kansler, och kämpade med likartade problem utan på långt när samma lärdom. Den svenska hävdatecknaren och reformatorn tar som utgångspunkt för sin statslära, att »konungämbetet är förordnat av Gud för det meniga bästas skull, att frid och rolighet må vara i land och städer, så att den ene icke gör den andre överväld». Olaus Petri var i sin historie- och människouppfattning lika mycket realist som sin florentinske kollega, men det står klart för honom, att statsmakten måste ha ett mål utöver att tillfredsställa härskarens godtycke; den måste ställa sig i de högsta idealens tjänst.

Allt skarpsinne hos den världsbekante fursteadvokaten räckte ej till härför. Att alla rättsförhållanden måste grundas på ömsesidighet, har under olika tider fått olika uttryck och bekräftas av vanlig common sense. »För den skatt, som bonden ger konungen, bör han varda hållen vid lag och rätt, och med samma skäl som konungen äskar sin skatt av bonden, må bonden kräva lag och rätt av konungen.» Denna av Olaus Petri så pregnant uttryckta tanke har väl varit levande hos de flesta samhällsbyggare.

För Machiavelli var tanken fullständigt främmande. Varför har då dennes tankebyggnad väckt så mycken beundran? Moralisterna ha kallat hans »Furste» för »gift i gyllne skål». Med uttryck från samma kända psalm kan idéhistorikern snarare kalla verket: resekost, som icke räcker. Den räckte ej för renässansens Italien, som politiskt blev stående i samma splittringens och vanmaktens stadium ett par hundra år. Resekost till nya mål bjöd först upplysningstiden. Åter vilja på många håll tillfälliga härskare förvandla staten till ett postament för dem själva.

Har vår tid lärt något av den berömde florentinaren?

En enda gång undslipper det denne realist, att massan på något sätt måste besjålas. Men det leder honom ej till andra reflexioner än några resonemang om konsten att befalla. En del andra råd om massans behandling, åsyftande vad vi skulle kalla likriktning,

meddelas även, men däri har han vida överträffats. Fursten skall »stöka undan med alla nödvändiga grymheter så fort som möjligt för att icke behöva upprepa dem varje dag». Den sista hälften av rådet kan tydligen, huru mycket diktaturerna närma sig den store maktfilosofens ideal, ej följas, så länge alla nationella krafter ej lamslagits; varje spontan tillväxt därav måste på nytt undertryckas, om likriktningen ej skall äventyras.

Den bestående lärdom, som renässansmannen lämnat vår tid, är föraktet för lärda floskler och förskönande talesätt. Inga oklara teorier om världsåskådning, ras eller andra ideologiska motiv få skymma sikten. Författaren vet sitt mål och behärskar sin metod. Mot läsaren är han ärlig. Redan däri ligger en större vinst för tänkande och forskning än i all känslomässig »intuition».

Flera århundraden ha bekräftat, att den store furstedyrkarens tankebyggnad icke tålde verklighetens hållbarhetsprov. En Olaus Petri, och kanske många dii minores, hade från början insett detta. Planritningen är i sin art genial. Machiavelli har tecknat konturerna till en furstemakt av oerhörd spännvidd, men teckningen är lika svår att överföra till verklighet och bärkraften är lika liten, som hos hans store landsman Lionardo da Vincis flygmaskiner, även de föremål för seklers beundran, men föga svarande mot vad vår tid kräver.
